

CSEH FILMKARNEVÁL 2021

Disszidensek chartája

GERENCSÉR PÉTER

**A NOSZTALGIKUS, MEGBOCSÁTÓ TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET UTÁN AZ ELMÚLT ÉVTIZED-
BEN A CSEH FILM EGYRE NYÍLTABBAN KOMMENTÁLJA AZ AKTUÁLIS KÖZÜGYEKET.**

Tavaly februárban a budapesti Cseh Filmkarneválnak még sikerült betömörödni a mozikarantén elé, a vírushelyzet miatt idén, április 14–18. között viszont már csak online tudták megrendezni. Nem múlhatott el a programsorozat a politika belekontárkodása nélkül, „természetesen”. Újabban az egész régióban megint terjed az a járvány, hogy az éppen regnáló hatalom mindinkább szeretné fegyverrel megmutatni a kontrollálni a kormánykritikus megszólalásokat, éppen úgy, ahogyan azt egykor Jiří Trnka *A kéz* (1965) című nevezetes animációs filmjében láthattuk. Történt ugyanis, hogy az *Öregfiúk* (*Stáři*, 2019) két rendezőjének, Martin Dušeknek és Ondřej Provozárnak a magyar nézőkhöz címzett videóüzenetét, melyben Dušek a „Ban Orbán!” („Tiltsátok be Orbánt!”) feliratot festette a falra, a cseh külügyminisztérium azzal az ürüggyel tiltotta le, hogy nem szabad az aktuális hatalom bajszát megcincálni. Így aztán szájkarate után a videót csak a felirat kiblórozásával mutathatták be. Mindenesetre nem csinálhattak volna jobb reklámot a filmnek a videó miatti cenzúrával, mely ironikus – vagy abszurd – módon illusztrálja is az *Öregfiúk* disszidenseinek keserű mondanivalóját.

A fesztiválon vetített öt mű alapján a kortárs cseh film egyre intenzívebben és leplezetlenebbül reflektál aktuális politikai eseményekre. A bársonyos forradalom utáni uszkve másfél évtizedben pontosan azért, mert torkig voltak az atyáskodó sztálini mutatóujjakkal, tartózkodtak a rendezők a közvetlen politikai kommentároktól, és a 20. századi történelmet is döntően megbékélő nosztalgiával közelítették meg. A 2010-es években viszont a megbocsátás helyett a haragos számonkérés izmosodott meg, ami Juraj Herz utolsó játékfilmjében, az

ún. „odsun”-nal, a németek 1945 utáni erőszakos kitelepítésével foglalkozó *Habermannban* (*Habermannův mlýn*, 2010) vagy Jan Hřebejk jelenorientált kortárs munkáiban egyaránt tetten érhető. Az autoriter tendenciák hatására az évtized végére az az összes V4 országban felerősödött a mai közügyek nyíltabb filmes reflexiója, amit a lengyeleknél többek között *Az Ó nevében...* (2013) és a *Corpus Christi* (2019), a szlovákoknál az *Emberrablás* (*Únos*, 2017) és a *Disznó* (*Sviňa*, 2020), a magyaroknál pedig a *Békeidő* (2020) vagy a *Zárójelentés* (2020) fémjelez. Az aktuálpolitikai kontextust a közép-európai rendezők a rendszerváltás után igyekeztek zárójelbe tenni vagy stilizálni, amit plasztikusan fejezett ki a „Ki a pöcs az a Nagy Imre?” korszakleírónak mottónak is beillő mondat a *Moszkva térben*. Az utóbbi évtized tapasztalata viszont megint az, hogy a politikával való foglalkozás nem szabad választás kérdése, mert akkor is bemászik az ablakunkon, ha ajtót mutatunk neki.

A filmkarnevál nyitódarabja Slávek Horák második játékfilm-

Slávek Horák:
Havel
(Viktor Dvořák)

je, a hřebejki nosztalgiafilmnek sokban adózó *Havel* (2020) volt, amely a cseh drámaíróból és politikai ellenállóból lett csehszlovák, illetve cseh elnök disszidense éveit dolgozza fel. Beszédese, hogy a csehek mellett a lengyeleknél is készült életrajzi film rendszerváltó személyről (*Wałęsa – A remény embere*, 2013), és aktualizáló apologetikus szándéka miatt szintén ide sorolható a szlovák *Dubček* (2018), Magyarországon viszont nem készült, mert eleve nincs esély egységesítő karakterre. A *Havel* témája tálcán kínálta a történelmi filmek egyik alapvető társadalmi funkcióját, a nemzetépítő és okítói szerepet, hogy a fiatalabb generációban is tudatosítsa: Václav Havel nem pusztán egy repülőter neve. Horák azonban a cseh kultúra vízjele, az antihős hagyomány felől közelített hozzá, nála Havel nem szoborszerűen merev ideál, hanem esetlen, édes pofa, aki azt is bátortalanul mondja ki, hogy „ty vole” (te, barom). Hétköznapi figuraként, emberi gyengeségével együtt ábrázolja, aki csapja a szelet a nőknek, megcsalja a feleségét, az utcán pisil Dubčekkel együtt – ami a politikusokat szenteknek tekintő Magyarországon már-már blaszfémikus ábrázolásnak számítana. (Mondjuk az, hogy Dubčeket itt is Adrian Jastraban játssza, mint a *Dubčekben*, kissé second-hand megoldás.) Havel, bár „rühellé a prófétaságot”, azzal válik hőssé, hogy nem alkuszik meg a rendszerrel, még ha a börtönben emiatt meg is vonják tőle a gyógykezelést (és itt nyilván eszünkbe se jut Navalnij). Ugyanakkor Slávek Horáknak, ha már bevallottan közérthető filmet akart készíteni, érdemes lett volna didaktikai célból jobban felrajzolnia a kontextust, mert olyan nézőt feltételez, aki birtokában van a

történelmi ismereteknek. A járatlan néző számára nem biztos, hogy egyértelmű, miért tűnik el a Charta '77 szövegíróje, a filozófus Jan Patočka (a börtönben a vallás során meghalt), vagy hogy ki az a Pavel Landovský (emigrációba kényszerített színész), ahogyan a *The Plastic People of the Universe* underground zenekarnak az értelmiségiek elleni perben játszott szerepe is kifejtetlen. Zseniális az ötlet, hogy a film egy-egy pontján Havel színházban képzeletben magát, ami nemcsak a haveli abszurd színházra, hanem a kirakatpercek abszurd politikai színházára is utal, csak hogy ezek a betétek esetlegesek, kidolgozatlanok, aminek folytán a Havel nem éri el Horák előző filmjének, a *Házi gondozásnak* (2015) a szintjét.

Szintén a disszidenseket helyezi tengelyébe és Havelnek *A hatalom nélküliek hatalma* (1978) című nevezetes esszéjét fordítja ki a provokációra mindig kapható Martin Dušek Provazníkkal közösen rendezett filmje. Az *Öregfiúk* fekete komédiába oltott politikai thriller, némi road-movie-s műfaji képlettel. Amíg az 1990 utáni cseh nosztalgiafilm elnézően, megbocsátóan tekintett a múltra, ez nagyon nem. A történelmi felelősséget és az igazságtétel hiányát dühösen számonkérő tendenciákhoz csatlakozik a történetével, amely szerint az emigrációba kényszerített Vlasta a jelenben öregemberként tér vissza Csehországba, hogy felkutassa Václav Mrázt, azt a személyt, aki a kommunista érában politikai okokból börtönbe juttatta, és hogy elégtételként végezzen vele. Vlasta nem lesz Michael Kolhaas, bosszúja egyetlen embert érint, de az *Öregfiúk* azok a filmek, a *Dögkeselyű* (1982) és a *Vorosi lov mester-*

Martin Dušek –
Ondřej Provazník:
Öregfiúk
(Jiří Schmitzer és
Karel Jiráček)

lövésze (1999) az előképei, melyek azt tárgyalják, hogy Kelet-Európában a rendvédelmi szervek korrumpáltak és működésképtelenek, ezért az áldozatok kénytelenek az önbíráskodás eszközeihez nyúlni. A cseh szerzőpáros szatirikus humorából az asszimmetriából fakad, hogy egy mozgáskorlátozott, kerekesszékekhez kötött vénember, aki még a saját fenekét sem tudja megmosni, válik akcióhőssé, gyengesége, erőtlensége és lassúsága viszont szemben áll a hollywoodi akciófilmes modellel. Ugyanakkor a film nem képes végig egyensúlyban tartani a fekete komédiát és a tragédiát, a befejező etap már vegytiszta thriller, melyből eltűnik a humor.

A gyengék hatalma mutatkozik meg Radovan Šíbrt *Zenétől hajtván* (*Postižení muzikou*, 2019) című dokumentumfilmjében is, amely a sérült emberek alkotta The Tap Tap zenekart követi. A film a testi és szellemi fogyatékkal élőkkel szembeni előítéletek lebontásán dolgozik azzal, hogy elkerüli a sajnálatra pályázó „pozitivitáspornót”, és ehelyett a zenekar tagjainak életerejét, elképesztően kegyetlen önróniáját domborítja ki, amivel kifigurázzák, ezzel pedig eljelentéktelenítik a velük kapcsolatos sztereotípiákat. A regnáló cseh elnök, Miloš Zeman is kap egy oldalvágást, akinek – miután a fogyatékosok szegregációjának szükségességéről papol a tévében – az együttes aktuális mókamikijé, Láďa azzal szúr vissza, hogy „köztársasági elnökünk egészsége láthatóan nem a legjobb”. (A sors finto-ra, hogy cukorbetegsége miatt Zeman azóta szintén kerekesszékekbe kényszerült.)

Petr Zelenka, a pálya e régi motorosa keményen aktuálpolitikáló dolgozattal jelentkezett, amely a vírus miatt 2020. február 6-tól csak néhány hétig futhatott a cseh mozikban. A *Drónpilóta* (*Modelář*, 2020) egyrészt a Havel párja, mivel egy „disszident”, de egy kortárs politikai aktivistát állít a középpontba, másrészt pedig az *Öregfiúk* ikertestvére, amennyiben politikai krímiként az ellenállás lehetőségeit veszi számba a tiltakozástól a terrorizmusig. A Svěrák-féle *Sötétkék égbolton* (2001) debütált Kryštof Hádek alakította Pavel idealista módon harcol a korrupció ellen a társadalmi igazságosságért, ahol a graffiti és a drón a gyengék fegyvere. A meglepően nyíltan Bush- és Zeman-ellenes munkában Pavel eleinte csatlakozik az „Igazságosság” jelszavával kampányoló elnökjelölt, Zavadil csapatához, ám miután világossá válik számára, hogy egy újabb hataloméhes képmutatóról van szó, Pavel számára csak a magányos harc marad. A megalkuvás nélküli ellenállás pedig 2020-ban is csak hallal végződhet.

A filmfesztivál zárófilmje a koncepció perben elítélt cseh gyógyász, Jan Mikolášek élete inspirálta életrajzi dráma, a *Sarlatán* (*Sarlatán*, 2020), amely a transznacionális lengyel rendező, Agnieszka Holland sokadik cseh filmje a *Jánošík* (2009) és az *Olthatatlan* (2013) című HBO-sorozat után. A fakó színekkel dolgozó, flashbackkel teli politikai thriller az ötvenes évek filmét ötvözi a melegfilmmel. A Jant alakító Ivan Trojan az *Árnyékban* (*Ve stínu*, 2012) című thrillerrel tette le a névjegyét az ötvenes évek filmekben, mostani fiatalkori alteregóját fia, Josef játssza. A csodadoktor hasonlóan kommunistaellenesként tételeződik a hatalom szemében, mint Béres József a szintén 2020-ban bemutatott *A feltalálóban* (2020), ám mindkét film csak közepszerűen tudta felmondani a leckét.

A *Sarlatán* az idei Cseh Filmkarnevál öt filmje közül a harmadik, amely tragédiával végződik, és e filmes charta áthallásai alapján a mai ellenállók helyzetét az egykori disszidensek szelleme lengi be. Václav Havel *A hatalom nélküliek hatalma* című esszéjét azzal kezdte, hogy „Kelet-Európát kísértet járja be, melyet Nyugaton disszidens gondolkodásnak neveznek”. A történelem ugyanazt viszi színre. Először tragédiaként, és úgy néz ki, másodszor is. •